

AMIR NASRULLOH VA ROSTGO‘Y HOZIQA MUNOSABATLARI

Narzullayev Firdavsiybek Fayzullo o‘g‘li

O‘zMU Tarix fakulteti 3-bosqich talabasi

E-mail: narzullayevfirdavs326@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada Mang‘itlar sulolasi vakili bo‘lgan, xalq orasida “xoni shahid” nomi bilan atalgan Amir Nasrulloh va XIX asrda faoliyat yuritgan mashhur shoir, tarjimon, tabobat ilmida o‘z davrining yetuk shaxslaridan biri Junaydulloh Hoziq o‘rtasidagi ba’zi bir mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: amir, shoir, sulola, tarjimon, tibbiyot, tarixchilar, qotil

RELATIONSHIP OF AMIR NASRULLOH AND REALIST HAZIQ

ABSTRACT

In this scientific article, there are some differences between Amir Nasrullah, a representative of the Mangit dynasty, popularly known as “khani shahid” and Junaydullah Haziq, a famous poet, translator, and one of the most accomplished people of his time in the science of medicine, who worked in the 19th century. some comments are made.

Keywords: emer, poet, dynasty, interpreter, medicine, historians, murderer.

KIRISH

Amir Nasrulloh haqida o‘z davrining tarixchilari yoxud hozirgi kun tadqiqotchilari tomonidan ko‘plab ayblar qo‘yib kelinadi (mashhur shoira Mohlaroyim Nodiraning o‘limi shu jumlasidandir). Bu tabiiy hol bo‘lib hukmdordan hamma vaqt ham hamma rozi bo‘lavermaydi. Xuddi shunday Amir Nasrullohga qo‘yiladigan asosiy ayblardan yana biri u shoir Junaydulloh Hoziqning qotili sifatida ko‘rilishidir. Amirga qo‘yiladigan bu ayb qay darajada to‘g‘ri? Hoziq adolatsizlik qurbonimi u nohaq o‘ldirilganmi? Aslida bu voqea tafsilotlari qanday bo‘lgan?

Mavzuni yoritishdan maqsad ham aynan shudir. Yana bir masala Amir Nasrullohga bu shoirning o‘limi nega kerak bo‘ldi degan savolga javob topish. Balki bu o‘sha davr ichki siyosati uchun juda zarur bo‘lgandir. Shu o‘rinda ustozimiz tarix fanlar doktori Qahramon Rajabovning bir fikrini eslatib o‘tmoqchimiz “Amir Nasrulloh haqida bugungi kunda faqat ilmiy maqolalar yozish bilan cheklanmasdan, tarixiy manbalar asosida uning fenominini chuqur o‘rganish, hukmdor sifatidagi

siyosiy faoliyatini butun murakkabliklari va ziddiyatlari bilan xolis tasvirlash, yurt tarixiga xolis nigoh tashlash yo‘lidagi yana bir qadam bo‘lur edi⁷⁰”.

Yuqoridagi fikrlardan ham ko‘rinib turibdiki biz tarixchi sifatida bu masalalarga obyektiv yondoshmog‘imiz lozim. Zero o‘z tariximizni bilishimiz biz uchun har kun va har daqiqada zarurdir. O‘z davrining marifatparvari bo‘lgan mashhur jadidlarimizdan biri Mahmudxo‘ja Behbudiy aytganidek “moziyga qarab ish tutmoq iymondandir.”

Gap avvalida Junaydulloh Hoziq shaxsiyatiga aniqlik kiritib olsak. Aslida Junaydulloh Hoziq kim edi? Shayxulislom Hirotiyning o‘g‘li bo‘lgan Mirzo Junaydulloh Hoziq XVIII asrning 80-yillarida Hirotning Karx nomli mahallasida tavallud topgan.⁷¹ Ilmga bo‘lgan ishtiyoqi bois, u Buxoroga kelib madrasada tahsil oladi, din, tibbiyot, adabiyot ilmlarini puxta o‘rganadi. Shu tariqa u o‘z she‘rlari, tabobatda erishgan natijalari, notiqlik san‘ati bilan Buxoroyi sharifda shuhrat qozonadi. Dastlab o‘zi tahsil olgan “Oliy” madrasasida imom, keyin esa Amir Haydar (1800-1826 yillar) saroyida faoliyat yuritadi.

Uning Buxoroga kelib faoliyat yuritganini Qori Rahmatulloh Buxoriyning “Tuhfat al ahbob fi tazkirat al as‘hob” (Do‘stlar haqida zikr qilingan sevimli sovg‘a) asarida eslatib o‘tadi. Junaydulloh Mahdum – Buxoroga kelib ko‘pchilik tomonidan hurmat va ehtiromga sazovor bo‘ldi, hatto bunga Buxoro ulug‘lari va fozillari hasad qiladigan bo‘ldilar. Hoziq deydi u davom etib, bu yerda tabiblik ilmida zo‘r mahorat ko‘rsatib, Hoziq (mohir ustabilarmon tabib) degan taxallus oldi.⁷²

Ammo haqiqatparvar shoir saroy o‘yinlari, fisqu fasod va maishiy tiyiqsizlikning Amir Haydar devonida avj olganini ko‘rib Buxoroni tark etadi.⁷³ Buxoroga nisbatan madaniyatga, san‘atga e‘tibor kuchli bo‘lgan Qo‘qon hukmdori Amir Umarxon huzuriga boradi. Uning ijodiga, yashashga qolaversa taklif mulohazalariga ijobiy qaragan Umarxon, Hoziqni doimo maslahatgo‘y sifatida hurmat qilgan. Biroq Amir Umarxonning 1822-yilda vafot etganidan so‘ng, u yana Qo‘qon saroyini tark etib, el orasida yurgancha tabiblik bilan mashg‘ul bo‘ladi.

1826-yilda uning Buxoro va Qo‘qon saroyida yurganini, bilim va tafakkurini eshitgan Xiva xoni Ollohqulixon Hoziqni Xorazmga taklif etadi. Hoziq bu yerda ham saroy ishlaridan ko‘ra, ijod bilan mashg‘ul bo‘lishni afzal deb biladi. Munis Xorazmiydek mirob va shoir bilan do‘stlashadi. Xonni, uning a‘yonlari va xalqni tabib sifatida davolab, shuhrat qozonadi.

⁷⁰ Rajabov.Q.K Nasrullohxon.T.”Abu Matbuot-Konsalt“ 2011yil.44 b.

⁷¹ <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-votvot-turdi-hoziq.html>

⁷² A.Irisov,A.Nosirov,I.Nizomiddinov-O‘rta osiyolik qirq olim.T. ”O‘zbekiston SSR fanlar Akademiyasi” nashriyoti 1961-yil. 94-b.

⁷³ <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-votvot-turdi-hoziq.html>

Hoziq rost so‘zlashdan hech qaytmaydigan, o‘z fikri va mulohazasini bildirishga juda ham dovyurak bo‘lgan. O‘sha paytlarda Xorazm xoni bir hammom qurdirgan ekan. Bu voqea har tomonga ovoza qilinib, xonning ko‘p maddohlari unga bag‘ishlab madhiyalar to‘qishgan, uni ko‘klarga ko‘tarib maqtashgan. Xonning taklifiga ko‘ra Hoziq ham borib ko‘rib o‘z fikrini bildiradi. Hammom yaxshi deydi Hoziq, ammo unga tushgan odam o‘zi bilan chiroq ,oyoq kiyim, issiq to‘n va qur‘on olib kirishi kerak deydi. Chiroq hammomni yoritish uchun, oyoq kiyim sirg‘alib yiqilib tushmaslik uchun, issiq to‘n sovuq qotmaslikka, Qur‘on esa bu hammomga ikkinchi marta kirmaslik uchun qasam ichish uchun kerak bo‘ladi.⁷⁴

Bu tanqid uchun Xorazm xonidan ko‘p balolarga giriftor bo‘lgan va yana bir muddat Qo‘qonga ketadi va o‘sha yerda ijod qiladi.⁷⁵ Ma‘lum muddatdan so‘ng Buxoroga qaytib keladi va u yerdagi madrasada, keyin esa elma-el yurib, tabibchilik faoliyatini davom ettiradi, ba’zida esa Amir Nasrullohning taklifiga ko‘ra, noilojlikdan saroyga ham borib turishga majbur bo‘ladi.

Bizga ma‘lumki Amir Nasrulloh o‘zining asosiy raqib davlatlaridan hisoblaydigan Qo‘qon xonligi sarhadlari Muhammad Alixon davrida (1822-1841-yillar) anchayin kengayib, Nasrullohning g‘azabini qo‘zg‘ay boshlaydi. Keyin uning qalbida bu davlatni tamoman bosib olish fikri paydo bo‘la boshlaydi va tez orada buning uchun bahona topiladi. Bu bahona quyidagicha edi: Muhammad Alixon hukmronligining oxirida davlat amaldorlaridan hech kimning hattoki mamlakat ishlarida faol ishtirok etayotgan onasining ham gaplariga quloq solmasdan nojo‘ya ishlar bilan shug‘illana boshlaydi. U hattoki o‘z otasi bo‘lgan marhum Umarxonning haramidagi joriyalaridan biriga uylanadi va undan farzand ko‘rgan degan gap xalq orasida yoyiladi. Tarixi Farg‘ona asarining muallifi Is‘hoqxon To‘ra Ibratning yozishicha “bu ayolning ismi Podshoxon oyim bo‘lib, u Farg‘ona beklaridan Mahmudbekning qizi bo‘lgan”.⁷⁶

Qo‘qonda Muhammad Alixonning shariatga zid ishlarni qilishda davom etishi Nasrullohxonning 1841-yilning noyabr oyida Qo‘qon ustiga yurish qilishiga undaydi. Bu yurish natijasida Qo‘qon zabt etiladi. 1842-yil aprel oyida Qo‘qonga yangi yurish qilinadi. Tarixchi olim va shoir Mirzo olim Toshkandiy Mushrif o‘zining XIX asr oxirida yozgan ‘Ansob us -salotin va Tavorix’ nomli asarida keltirishicha – Qo‘qonga qilingan yangi yurishni eshitgan Muhammad Ali hamda inisi Sulton Mahmudxon taxtni tashlab Oyim qishloqqa qochishadi. Amir Nasrulloh bundan xabar topadi va ularni tutdirib keltiradi va Qo‘qon xoni Sulton Mahmudxon, Muhammad Alixon ,Muhammad Alixonning 14- yoshli o‘g‘li Muhammad Aminbekni Qo‘qondagi ‘zarrin’

⁷⁴Qayumov.A. Hoziq T. “O‘z FA nashiryoti”.1957-yil. 15-b.

⁷⁵ Irisov.A, Nosirov,A, Nizomiddinov.I. O‘rta osiyolik qirg‘olim. 94-b.

⁷⁶ Ishoqxon To‘ra Ibrat. Tarixi Farg‘ona /tarjimonlar Dolimov.U, Jabborov.N.T “Ma‘naviyat’ 2005-yil 15-b.

degan xos imoratga olib kelinib, qatl qilinadi. Biroq Nasrullohxon bu bilan cheklanmasdan, uni haqorat qilgan xonzodalarning onasi- mashhur shoira Nodirabegimni, Muhammad Alining zavjasi, Oyim va Joriyasini – 4 nafar ayolni va boshqa bekdodalarni ham o'ldirtiradi va mudhish xatoga yo'l qo'yadi.⁷⁷

Muhammad Hakimxon To'raning 'Muntaxab ut tavorix asarida yozishicha : Mavlono Hoziq Farg'ona mamlakatining fath etilishini o'z ko'zi bilan ko'rgan va u bu voqeani quyidagicha tasvirlaydi:

Yillar davomida Farg'ona hokimi qilib hatto,
Zulm sahosida kezdi tubanlikni ko'rib ravo.
Zalolat ishining kasofati urdi o'g'liga oxir,
Buxoro shohi bilan qilib urush tarxin bino⁷⁸.

Amir Nasrullohxon Qo'qonni o'ziga tobe qilgandan so'ng, o'zi bilan qanchadan-qancha hunarmand olimlarni asir sifatida olib ketadi. Asirlar ichida mavlono Hoziq ham bor edi.

Mushrif qalamiga mansub 'Ansob us -salotin va tavorix ul-xavoqin' asarining Hoziq qatli voqeasi deb nomlangan faslida Amirning g'alaba bilan Buxoroga kirib kelishi juda ajoyib tarzda tasvirlangan. Amir Nasrullohxon Buxoroga yaqinlashib qolgach o'z nadimi hisoblangan Junaydullohxon Hoziqqa g'alaba tugagan o'z safari to'risida bir fard aytishini so'raganda, Hoziq ushbu mazmundagi Forscha baytni o'qiydi:

“O'z qaddinga lanatlardan shunday bir libos tikib kiydingki, U libos ustingda qiyomatgacha qoladi” degan ma'noda so'z aytadi.⁷⁹

Mushrif o'z asarida Amirning shu paytdagi holatini quyidagicha tasvirlaydi: “ Amirning ziyoda jahli chiqib, rangida qatra qon qolmadi. To o'rdasiga doxil bo'lmaguncha so'zlamadi”⁸⁰

Tojirning “G'aroiyibi sipoh” asarida Hoziq haqida ham ma'lumot uchraydi. Uning mashhur “Nadomat va benomuslikdan o'zingga qiyomat kunigacha libos tiktirding” degan misralariga Tojirning quyidagi ma'lumoti ilova hisoblanadi: muallif xabaricha, Hoziq bir kuni yo'lda bir choparni uchratadi. U amirga bir xat olib borib, unda Qo'qoning amir tasarrufiga o'tib, bu mulkda ham u hokim ekani ma'lum etilmoqda edi. Hoziq nomani o'qib bir chekkasiga quyidagicha mazmunda yozib amirga jo'natadi:” Hazratim bugun Payg'ambarlikka da'vo qiladi. Kelasi yil nasib etsa xudo bo'lsa ajab emas. ⁸¹ Buni ko'rgan amirning ziyoda jahli chiqadi.

⁷⁷ Mirzolim Mushrif. Ansob us-salotin va tavorix ul-havoqin: Qo'qon xonligi tarixi.-T."G'afur G'ulom nashiryoti"1995. 20-21-betlar.

⁷⁸ Muhammad Hakimxon To'ra. Muntaxab At-Tavorix. T. "Yangi asr avlodi", 2010-yil. 191-bet.

⁷⁹ Rajabov.Q.K. Nasrullohxon. 24-b.

⁸⁰ Mirzolim Mushrif. Ansob us-salotin va tavorix ul-havoqin: Qo'qon xonligi tarixi. 21-22-betlar.

⁸¹ SH.Vohidov- Qo'qon xonligi tarixi (xonlik tarixi manbalarda). 115- b.

Buxoroga asir sifatida olib kelingan Hoziq bu yerda bir kun ham yashamasdan amirning qahridan qo‘rqib do‘stlarining taklifiga ko‘ra tunda Shahrisabzga ketishga majbur bo‘ladi. Bu paytda garchi Shahrisabz amirlikka qarashli hudud bo‘lsada, o‘lka beklari amir Nasrulloning muxolifi sifatida siyosat maydoniga chiqqandilar. Hoziq Shahrisabz hokimi Xo‘jaquli parvonachi panohida yashay boshlaydi. Amir Nasrulloh Shahrisabzga Hoziqning yaqinlaridan va o‘g‘li Mirzo Muhtashamdan 3 bora Hoziqning aybidan o‘tganligi va Buxoroga qaytishi mumkinligi to‘g‘risida maktub yuboradi.⁸² Nasrullohning fe‘lini yaxshi bilgan Hoziq bunga rozi bo‘lmaydi va “Huzuringda bo‘lishim tabiatning ranjishiga sabab bo‘ldi. Senga yana malol keladigan ish qilmay deb nari yuribman” – degan mazmunda bir fard yozib yuboradi.⁸³

Hoziqning javobini o‘qib, amirning battar jazavasi tutadi va “Uch bora chaqirtirsamda, kelmasa Shahrisabzga qo‘shin tortib Hoziqni ham, uning tarafdorlarini ham daf etgum “ deya a‘yonlariga o‘shqiradi. Shunda Rahmonberdi ismli vaziri amirga maslahat beradi: bir shoirga o‘chakishib, kek deya cherik tortsak, el oldida isnodga qolamiz deya maslahat beradi.⁸⁴

Hoziq Shahrisabz kenagaslari ichida yashab, markaziy hokimiyat va amir Nasrullohga qarshi turli ig‘volarni avj oldiradi. U va Eshon Shofi‘iy Kenagaslarning g‘oyaviy mafkurachisi sifatida ularning separastik harakatini qo‘llab quvvatlaydi. Separatizmning kuchayishi yoki pasayishi tashqi va ichki omillarga bog‘liq bo‘ladi. Ko‘pincha ichki sabablarni kuchaytiruvchi, o‘z maqsadlari yo‘lida bu sabablardan foydalanuvchi kuchlar separastik harakatning paydo bo‘lishi va kuchayishiga olib keladi. Shahrisabzda ham ana shunday separastik harakatlar kuchaygan edi.

Nihoyat sabr-kosasi to‘lgan Amir Nasrulloh 1843-yil Do‘shaboy degan o‘g‘rini zindondan chiqarib, unga Hoziq va Eshon Shofi‘iyini o‘ldirish vazifasini yuklaydi. Mirzo Olim Mushrifning “Qo‘qon xonligi tarixi” asarida bu voqea batafsil yoritilgan. Unda aytilishicha: “Do‘shaboy Shahrisabzga kelib, necha kunlar qasd qilib, poylab yurdi va Shahrisabz hokimi qirq nafar mirshablarni poylatib qo‘yg‘on erdi. Kechasi atroflarni uxlamay aylanib chiqar edi. Qazo bir kun amir buyurgan Do‘shaboy nomlig‘ o‘g‘ri erdi, biro dam kasal suratida qilib oldilariga olib keldi:- “taqsir , mung‘a doru bering, kasal bo‘lubdir” deb. Shul kecha yotib, boshlarini olib, kechalab amiri Buxoroga manzur qildi ersa, inom-ehson banohayalar sarafroz ayladi.⁸⁵

Mash‘um voqeadan xabar topgan Xo‘jaquli boshchilgida ahli olomon Kitob bekligining Oxund mozoriga dafn etishadi.⁸⁶

⁸² <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-votvot-turdi-hoziq.html>

⁸³ A.Irisov,A.Nosirov,I.Nizomiddinov-O‘rta osiyolik qirq olim.’O‘zbekiston SSR fanlar Akademiyasi”nashiryoti.- Toshkent-1961-yil. 96-b.

⁸⁴ <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-votvot-turdi-hoziq.html>

⁸⁵ Mirzolim Mushrif. Ansoh us-salotin va tavorix ul havoqin: Qo‘qon xonligi tarixi. 21-22-betlar.

⁸⁶ <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-votvot-turdi-hoziq.html>

Shuning uchun ham fuzalo kishilar uni shahid deb biladilar -deydi “ G‘aroyibi sipoh “ asarining muallifi Tojir va quyidagi mashhur baytni keltiradi:

Men na chalajon bo‘ldimu, na ovlangan qatorda bo‘ldim.

Qonimdan yer ham bo‘yalmadi, biror pok etakni ham bo‘yamadim.⁸⁷

Garchi Junaydulloh Mahdum Hoziq 1843-yil yanvarida suiqasd qurboni bo‘lgan bo‘lsada “voqea Islomi”, “Tahqiq-ul kafonad”, “Yusuf va Zulayho kabi tabobat va adabiyotga oid asarlari va har qanday sharoitda ham rost so‘zlay olishi, o‘z davrining donishmandi sifatida o‘z nomini tarixga muhrladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda amir va shoir o‘rtasidagi munosabat juda ham muhosali hisoblanadi. Amir Nasrulloh o‘z davrining yetuk hukumdori hisoblansada, uning Qo‘qonga qilgan yurishi va hukumdorlarini, davrining buyuk shaxslarini qatl qildirishi uning nomini tarixda qora harflar bilan yozilishiga sabab bo‘ldi. Shu jumladan Hoziqning o‘limi ham. Mamlakatning ichki siyosatini hamda mamlakat sarhadlarini qo‘lda ushlab turish uchun ba’zida davlatning ko‘zga ko‘ringan shaxslarining bahridan o‘tishga to‘g‘ri keladi. Hoziq taqdiri ham xuddi shu kabi yakunlandi. Uning o‘limi mamlakat sarhadlarini qo‘lda ushlab qolishga imkon berdi. Yuqoridagi tarixiy ma’lumotlar va fikrlardan kelib chiqqan holda biz bu masalaga ozgina bo‘lsada aniqlik kiritdik degan umiddamiz.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Rajabov.Q.K Nasrullohxon.T.”Abu Matbuot-Konsalt“ 2011yil. 44 b.
2. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-votvot-turdi-hoziq.html>
3. A.Irisov,A.Nosirov,I.Nizomiddinov-O‘rta osiyolik qirq olim.T. ”O‘zbekiston SSR fanlar Akademiyasi” nashiryoti 1961-yil. 94-b.
4. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-votvot-turdi-hoziq.html>
5. Qayumov.A. Hoziq T. “O‘z FA nashiryoti”.1957-yil. 15-b.
6. Irisov.A, Nosirov,A, Nizomiddinov.I. O‘rta osiyolik qirq olim. 94-b.
7. Ishoqxon To‘ra Ibrat. Tarixi Farg‘ona /tarjimonlar Dolimov.U, Jabborov.N.T “Ma’naviyat’ 2005-yil 15-b.
8. Mirzolim Mushrif. Ansof us-salotin va tavorix ul havoqin: Qo‘qon xonligi tarixi.- T.”G‘afur G‘ulom nashiryoti”1995. 20-21-betlar.

⁸⁷ SH.Vohidov- Qo‘qon xonligi tarixi (xonlik tarixi manbalarda). 115- b.

9. Muhammad Hakimxon To‘ra. Muntaxab At-Tavorix. T. “Yangi asr avlodi”, 2010-yil. 191-bet.
10. Rajabov.Q.K. Nasrullohxon. 24-b.
11. Mirzolim Mushrif. Ansob us-salotin va tavorix ul havoqin: Qo‘qon xonligi tarixi. 21-22-betlar.
12. SH.Vohidov- Qo‘qon xonligi tarixi (xonlik tarixi manbalarda). 115- b.
13. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-votvot-turdi-hoziq.html>
14. A.Irisov,A.Nosirov,I.Nizomiddinov-O‘rta osiyolik qirq olim.’O‘zbekiston SSR fanlar Akademiyasi”nashiryoti.-Toshkent-1961-yil. 96-b.
15. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-votvot-turdi-hoziq.html>
16. Mirzolim Mushrif. Ansob us-salotin va tavorix ul havoqin: Qo‘qon xonligi tarixi. 21-22-betlar.
17. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-votvot-turdi-hoziq.html>
18. SH.Vohidov- Qo‘qon xonligi tarixi (xonlik tarixi manbalarda). 115- b.